

DIMITRIJE VUJOVIĆ, Crnogorski federalisti 1919—1929, Titograd 1983, 435 str.

Nova knjiga akademika prof. dra Dimitrija Dima Vujovića — *Crnogorski federalisti 1919—1929* (u saradnji Crnogorske akademije znanosti i umjetnosti) — značajno je naučno štivo o nastanku i razvoju federalističkog pokreta u Crnoj Gori u prvoj deceniji jugoslovenske državne zajednice. Ta je problematika naučno aktuelna, pa je razumljivo što je knjiga naišla na veliko interesovanje, i u redovima naučne, i šire kulturne javnosti. Tom knjigom autor se još jednom potvrdio kao zreo stvaralac, naučnik široke istorijske kulture, koji zna da uoči i sagleda istorijske pojave i događaje mnogo bolje i šire od njihovog hronološkog slijeda i interpretiranja izvorne građe koja čini njihovu osnovu. Knjiga je obogatila crnogorsku i jugoslovensku historiografiju novim saznanjima.

Iako je riječ o djelu u kome se obrađuje politički pokret, koji se konstituisao u građansku stranku pod nazivom Crnogorska stranka (1925), u njemu je data u globalu panorama političkih zbivanja u Crnoj Gori od stvaranja Jugoslavije do 1929. godine. To je period koji čini cjelinu u međuratnom političkom i društvenom razvoju u zemlji u cjelini i Crnoj Gori, uzetoj posebno. Vujovićeve knjige donekle zamjenjuje istoriju političkih prilika i cjelokupnih društvenih zbivanja u Crnoj Gori u prvih deset godina Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Autor je, na osnovu izvorne građe, prije svega one publicističkog karaktera, i na temelju dosadašnjih historiografskih rezultata, prikazao razvoj federalističke ideje, od njene pojave u XIX vijeku, do vremena kada je ta ideja postala politički vrlo aktuelna, suprotstavljajući se unitarističkoj i centralističkoj koncepciji uređenja jugoslovenske države, i u fazi priprema za ujedinjenje i kasnije, kada su znatne političke snage zahtijevale preuređenje države na federalističkim osnovama. Dajući sintetičan pregled razvoja federalističke političke misli i ukazujući na njezine najglavnije nosioce kod pojedinih jugoslovenskih naroda, autor je nastojao pratiti i razvoj jugoslovenske ideje kao ideološke osnove na kojoj se politički i idejno pripremalo ujedinjenje jugoslovenskih naroda. Sagledavajući taj istorijski razvoj sasvim tačno, dobro uočava i obrazlaže da su se jugoslovenska ideja i federalistička misao razvijale uporedo i međusobno se prožimale. Iz uvodnog pregleda čitalac ipak ne može dobiti potpunu predstavu, odnosno istorijsku sliku o dubini i širini jugoslovenske ideje i svim onim specifičnim uslovima koji su joj određivali sadržinu, autor je dao više informativan presjek istorijskog razvoja jugoslovenske ideje, ne udubljujući se u fenomen te pojave na našem tlu. To je slabija strana te, inače, podacima bogate, sadržajne knjige.

Federalistička politička misao u Crnoj Gori pojavila se sa zakašnjenjem, tek u vrijeme stvaranja jugoslovenske države (1918), iako je jugoslovenska ideja, misao, zaokupljala najveće mislioce i u južnoslovenskim zemljama i u Crnoj Gori još od početka XIX vijeka. Možda je na Crnogorce, nosioce jugoslovenske misli, iako je u početku ta misao izražavana vrlo maglovito, valjalo ukazati i na mitropolitima Petra I i Njegoša, pa do generacije kojoj je palo u dio da radi na njezinoj realizaciji. No, to može biti i predmet posebne istorijske rasprave. Zakašnjenje pojave federalističke ideje u Crnoj Gori, u odnosu na jugoslovensku ideju, čini izrazitu specifičnost u razvoju političke misli na crnogorskom prostoru. Čini se da je upravo ta specifičnost zahtijevala i zasluživala da bude dublje i potpunije istražena i analizirana, bez obzira na to što je pisac te studije vremenski bio usredsređen na tačno omeđeni period. Jer, specifičan put nastanka ideje jugoslovenstva, pa i federalističke političke misli, i njihovu sadržinu, određivala je, prije svega, oslobodilačka borba naših naroda protiv vladavine dvaju velikih carstava — Osmanlijskog i Austro-Ugarskog — na našem prostoru. A Crna Gora je toj borbi dala velik doprinos, mnogo veći nego što su joj to dozvoljavale materijalne i brojčano izražene ljudske mogućnosti. Prema tome i federalizam i jugoslovenstvo javljaju se i na crnogorskom i na čitavom jugoslovenskom prostoru kao istorijska antiteza stranoj dominaciji i feudalnom ustrojstvu država koje su stajale na putu zbližavanju naših naroda i njihovom napretku. Takav istorijski put jugoslovenskoj ideji i federalizmu snažno je krčen u procesu oslobodilačke borbe i na crnogorskom tlu, istina, pod specifičnim društvenoistorijskim uslovima. U ovoj knjizi autor je mnogo produbljenije nego drugi crnogorski istoričari ušao i u suštinu istorije stvaranja Jugoslavije. Za njega je čin ujedinjenja (1918) nesumnjivo progresivan, istorijski nužan i neminovan korak od velikog značaja za budućnost svakog jugoslovenskog naroda ponaosob, pa i crnogorskog. Tom zaključku ne protivrječi činjenica što je kritikovao način na koji je to ujedinjenje izvršeno. Učinio je to na već poznati metodološki način u svojoj knjizi *Ujedinjenje Crne Gore i Srbije* (Titograd 1962), istina, s pomakom naprijed, što je razumljivo kada se znaju rezultati najnovije historiografije o tom najvažnijem događaju u istoriji jugoslovenskih naroda do kraja druge decenije XX vijeka.

Vujovićeva knjiga ima tri dijela. U prvom dijelu, *Začeci* (str. 11—84), obrađene su društveno-političke prilike u kojima je došlo do pojave crnogorskih federalista, zatim idejni i politički podsticaji nastanku federalističkog pokreta u Crnoj Gori i pokušaji i počeci organizovanog političkog djelovanja crnogorskih federalista. Autor se najprije zadržao na kratkom prikazu ujedinjenja Crne Gore i Srbije, činu koji je prethodio stvaranju jugoslovenske države 1918. godine, dajući podatke iz kojih se vidi da je »ogromna većina« Crnogoraca »željela to ujedinjenje« i da je ta njihova želja »imala emocionalne i racionalne korijene«. »Emocionalni korijeni su poticali iz osjećanja etničkog zajedništva i želje da se braća nađu na okupu u zajedničkoj državi, a racionalni iz svijesti o političkoj i ekonomskoj nužnosti i koristi od ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom.« Međutim, po njemu, nije bilo dobro, i to je istorijska istina, što je srpska buržoazija na ujedinjenje gledala kao na prosto »širenje Srbije, odnosno prosto pripajanje Crne Gore državnoj teritoriji Srbije« i što je tim činom zanemaren »istorijski individualitet« Crne Gore i Crnogoraca. Dakle, on sa razlogom zamjera načinu na koji je izvršeno »beuslovno ujedinjenje« Crne Gore i Srbije, proglašeno odlukama Podgoričke skupštine, 26. novembra 1918. godine.

Ostavljajući po strani kritiku postupka i metoda koji su upotrijebljeni da bi se što prije obavilo ujedinjenje Crne Gore i Srbije, a što je bila tek prva faza ka ujedinjenju sa ostalim jugoslovenskim narodima sa teritorije bivše Austro-Ugarske Monarhije, čini se da može biti predmet naučne rasprave ima li »bezuslovnog« i »uslovnog« ujedinjenja. Sa metodološkog stanovišta adekvatnije i istorijski primjerenije bi bilo upotrebljavati za izvršeno ujedinjenje sintagme »centralističko« i »unitarističko«. Jer, zaista, nova jugoslovenska država stvorena je na unionističkim, unitarističkim i centralističkim koncepcijama sa dinastijom Karađorđevića na čelu. Drugi pristup i način ujedinjavanja jugoslovenskih zemalja mogao je biti samo federalistički. Taj bi put bio i demokratičniji, ali zašto nije izabran, na istorijskoj nauci je da to još istraži i potpunije objasni.

D. Vujović je, prikazujući društveno-političke prilike i uslove u kojima su se pojavljivali crnogorski federalisti, određen prostor posvetio i tzv. božićnoj pobuni u januaru 1919. godine. Tu pojavu obradio je pod naslovom: »Pobuna protiv bezuslovnog ujedinjenja«, naglasivši da je ona imala više uzroka, ali da je osnovni »svakako bio u načinu ujedinjenja kakvo je sankcionisano odlukama Podgoričke skupštine«. Što se tiče drugih uzroka nezadovoljstva Crnogoraca novostvorenim stanjem, on ističe kao primarne: teške ekonomske prilike u Crnoj Gori, agitaciju »pristalica kralja Nikole i Italijana, lične ambicije i nezadovoljstvo pojedinaca«, a nadalje i postupke »predstavnik nove vlasti«. I rekli bismo da se sve to može smatrati uzrocima za izbijanje pobune. Iako je o božićnoj pobuni iznio samo neke osnovne momente, upravo onoliko koliko je odgovaralo koncepciji njegove studije, smatram da su njegovi argumenti i konstatacije zahitjevali dublja objašnjenja i uzroka i karaktera pobune 1919. godine u Crnoj Gori.

Najnovija naučna istraživanja reljefno pokazuju da je božićna pobuna bila u osnovi kontrarevolucionaran građanski čin, usmjeren protiv stvaranja nove države. Takvom je čini i izrazito separatistički smjer — uperena je bila protiv ujedinjenja jugoslovenskih zemalja, što se može vidjeti iz onovremenih izvora — kao i konzervativne snage i italijanska agentura što su stajale iza nje. Kad je riječ o božićnoj pobuni 1919, valja reći da u njenom istraživanju treba precizno utvrditi i koji je prostor Crne Gore zahvatila pobuna i koliki je procenat crnogorskog stanovništva učestvovao u njoj. Izvori pokazuju, a na njih se poziva i D. Vujović, da se pobuna javila u dijelu stare Crne Gore, s centrom u cetinjskom srezu, i da je imala prilično svojih pristalica u okolini Nikšića, u Piperima, Rovcima, u Crmnici i dijelom u Kučima. Taj prostor je precizno naveden u knjizi. Ali ništa nije rečeno zašto je stanovništvo Primorja, sjeverne i sjeveroistočne ondašnje i današnje Crne Gore potpuno ostalo po strani od pobune, uprkos tome što je i ono trpjelo sve ekonomske nedaće, pa i bilo nezadovoljno postupcima »predstavnik nove vlasti«. A ono je činilo većinu stanovništva i ondašnje Crne Gore. Osim toga onovremena dokumenta, i domaće i strane provenijencije, svjedoče da je svega oko 10% crnogorskog stanovništva učestvovalo u toj »zele-naškoj« pobuni.

Sve ukazuje na to da je pobuna imala, uglavnom, ograničeni domet i da je po svom političko-društvenom karakteru bila rojalistička, usmjerena i vođena u ime detronizirane dinastije Petrovića protiv jednog drugog rojalizma — dinastije Karađorđevića. Pobunu je dobrim dijelom inspirisala i pomagala italijanska imperijalistička buržoazija. D. Vujović tačno uočava da je političko stanje u Crnoj Gori poslije proglašenja ujedinjenja dovelo do spontanog nezadovoljstva u na-

rodu i da je to činilo »vrlo pogodan teren za aktivnost pristalica kralja Nikole i italijanskih agenata«. »Oni su to nezadovoljstvo još više podstrekavali, želeći da ga iskoriste za svoje ciljeve: kralj Nikola i njegove pristalice u Crnoj Gori željeli su da restauriraju posebnu crnogorsku državu, a Italija je željela da nezadovoljstvo Crnogoraca iskoristi za vršenje pritiska na mladu jugoslovensku državu, kako bi što uspješnije realizovala svoje imperijalističke ciljeve u odnosu na istočnu obalu Jadranskog mora.« Ta ocjena dra Vujovića proističe iz analize vjerodostojnih izvora.

Autor ovog osvrta nema objecka na ono što je D. Vujović i dalje izložio o božićnoj pobuni. Upravo, njegovi sudovi o pobuni sasvim su prihvatljivi. Ali istorijska istina i najnovija saznanja zahtijevali su da se prostorno i demografski precizira uticaj zelenaša, odnosno pristalica kralja Nikole i italijanske vlade na samu pobunu, kako se ne bi sticao utisak o njenom većem obimu nego što ga je uistinu imala.

Ovu napomenu nisam učinio zbog toga što Vujović daje božićnoj pobuni veće dimenzije od onih koje je doista dosegla, nego više zbog toga što se upravo o toj strani toga događaja u pojedinim istoriografskim radovima piše veoma neprecizno i vrlo površno. Čak pojedinci, među kojima ima i poneki istoričar, uporno nastoje da božićnu pobunu predstavljaju kao opštecrnogorsku, dakle, »nacionalnu« pojavu, pa joj čak određuju i »revolucionarni« karakter, što je istorijska zabluda.

Upravo zbog toga i takvog nenaučnog pristupa objašnjavanju božićne pobune D. Vujović je, kao kompetentan naučnik, koji je imao dovoljno izvorne građe i intelektualne snage, trebalo da se opširnije i nešto dublje upusti i u kritiku takvih nenaučnih shvatanja i da preciznije odredi karakter te pojave na crnogorskom prostoru 1919. godine. Zato se koristim ovom prilikom da i sam saopštim svoj utisak, stečen na osnovu uvida u izvornu građu i najnoviju istorijsku literaturu koja tretira jugoslovensko ujedinjenje i otpore na koje je nailazila nova država. Naime, izvori jasno govore da su iza božićne pobune stajale konzervativne snage u Crnoj Gori, koje su uporno zahtijevale obnovu apsolutističkog režima kralja Nikole Petrovića — i italijanski imperijalizam, koji je tajnim kanalima i politički i materijalno pomagao pobunjenike u cilju razbijanja novostvorene jugoslovenske države. I konzervativne snage u Crnoj Gori i Italijani našli su se na istim pozicijama u odnosu na ujedinjenu zemlju. Vujović je na tu pojavu ukazao, ali, ipak, ostaje utisak da nije u svojoj knjizi i suštini odredio i njezin kontrarevolucionarni građanski karakter. To što su postojali vrlo izraženi socijalni problemi — glad, opšta neimaština i druge nedaće naroda, kao posljedica rata i ratnih razaranja u Crnoj Gori — svakako je uticalo na to što je dio stanovništva prišao vođama pobune, ali to ne bi moglo da se uzme kao argument da je pobuna imala širu socijalnu, društvenu i nacionalnu osnovu i da joj se na osnovu toga može odrediti revolucionarni karakter, kako su to činili pojedinci. Da pobuna nije imala širu socijalnu i nacionalnu osnovu jasno pokazuje činjenica da je ostala prostorno ograničena, i pored toga što su ekonomske teškoće i teški uslovi života pritiskali gotovo cjelokupno stanovništvo ondašnje Crne Gore.

U drugom dijelu, *Uspori* (str. 87—258), analizirano je legalno djelovanje federalističkog pokreta i njegovi politički uspjesi od 1923. do kraja 1927. godine. Federalistički pokret bio je u usponu, što se da uočiti na osnovu brojnih činjenica i podataka o uspjesima federalista na parlamentarnim i opštinskim izborima

1923. godine i o političkoj borbi protiv centralizma u Kraljevini SHS (1923. i 1924), parlamentarnim izborima i formiranju Crnogorske federalističke stranke 1925. godine. U okviru toga dijela autor je više desetina stranica posvetio analizi političke misli federalista i utvrđivanju programskih načela Crnogorske stranke, prve i jedine građanske partije stvorene u Crnoj Gori u međuratnom periodu, učesću njezinih poslanika u radu Narodne skupštine 1925—1927. godine i kritici unutrašnje i spoljne politike vladajućeg režima i njegovog odnosa prema privrednom, prosvjetno-kulturnom i zdravstvenom stanju u Crnoj Gori. Iako njegov kritički odnos prema koncepciji ujedinjenja može u pojedinostima biti naučno sporan, i ta razmišljanja zaslužuju naučnu pažnju.

Jedna je od značajnih odlika te Vujovićeve knjige što bez prećutkivanja iznosi na vidjelo gotovo sve strane i manifestacije političkog života u crnogorskom, pa, donekle, i jugoslovenskom društvu onoga vremena. U njoj, za autora, nema tabu-tema ni crno-bijelih slika, pravdanja jednih i optuživanja drugih političkih struktura, bilo da se javljaju kao protivnici unitarističkog ujedinjenja i centralističkog uređenja zemlje, ili kao zagovornici koji su uporno i dosljedno stajali na unitarističko-centralističkim koncepcijama stvaranja i vođenja nove države na čelu s dinastijom Karađorđevića.

Vujović je pokazao da su buržoaske snage istorijski zadatak — ujedinjenje jugoslovenskih naroda i stvaranje zajedničke države — ostvarile na način koji je najviše odgovarao njihovom klasnom biću i političkom interesu. Naravno, otuda je i način ujedinjenja bio nedemokratski, pa novostvorena država nije ni ispunila nadanja koja su od ujedinjenja očekivali jugoslovenski narodi. I upravo taj način ujedinjenja on i podvrgava naučnoj kritici, ali pri tome ne negira istorijski značaj 1918. godine u životu jugoslovenskih naroda. Jer, novostvorena država i nije mogla, budući da ju je vodila i stvarala buržoazija po svojoj klasnoj mjeri, prije svega velikosrpska buržoazija, koja je zastupala koncepciju unitarističkog vladanja u zemlji, da riješi nacionalno pitanje, a pogotovo ne narasle socijalne probleme. I nacionalno i socijalno pitanje mogla je da dosljedno postavi i riješava samo socijalistička revolucija. A to je i bila ona druga, kvalitetnija faza ujedinjenja jugoslovenskih naroda, faza koju su ostvarile njihove progresivne snage pod vođstvom Komunističke partije Jugoslavije u NOR-u i revoluciji (1941—1945).

Autor je ubjedljivo dokazao da je zelenaštvo u Crnoj Gori bilo politička osnova, nasljeđe na kojem se kasnije razvijao »legalni crnogorski federalistički pokret«, kao i to koliko se taj pokret razvijao pod uticajem ideologije i politike sa strane, u prvom redu ideoloških i političkih građanskih koncepcija Stjepana Radića i njegove Hrvatske republikanske seljačke stranke. Na osnovu izvora došao je do zaključka da su crnogorski federalisti »svoje koncepcije gradili ne na principu narodnosti, nego na istorijskom i državnom pravu Crne Gore«, što je, po njemu, takođe jedan od dokaza da su na njihova shvatanja imale snažan uticaj ideje drugih građanskih federalističkih snaga u zemlji. Pada u oči da se crnogorski federalisti gotovo nijesu, pogotovo ne mnogo i dublje, interesovali za socijalne probleme crnogorskog naroda. Oni su u prvi plan isticali državopravne argumente i zasluge Crne Gore »u srpskom narodu«, zahtijevajući na toj osnovi ravnopravnost »Crnogoraca sa Srbijancima«. No, i sa takvim shvatanjima oni su, a to se, izvori pokazuju, može reći i za predstavnike ostalih građanskih partija u Crnoj Gori u međuratnom periodu, objektivno, istina više spontano nego politički svjesno, doprinijeli postavljanju crnogorskog pitanja i kao nacionalnog

problema. Ali istraživanja toga pitanja izlazila su iz okvira teme kojom se Vujović bavio, pa ostaje mladim istoričarima da istraže i taj fenomen i da cjelovitom analizom političkih, socijalnih, ekonomskih, kulturnih i drugih prilika u međuratnoj Crnoj Gori doprinesu naučnom rasvjetljavanju crnogorskoga nacionalnog fenomena.

Još jedan kvalitet Vujovićeve knjige vidim u tome što se u njoj s naučnom dosljednošću argumentovano kritikuje federalistički i zelenaški nacionalizam. To je jedna od kvalitetnijih i najpotpunijih strana toga djela. Osim toga, u njemu je argumentovano pokazano i kakav je bio stav K.P.J. prema federalističkom pokretu, posebno je ukazano na kritiku komunista federalističke političke platforme u Crnoj Gori. U mnogo čemu ta knjiga — bez obzira što se s pojedinim autorovim stavovima i ocjenama određenih događaja i pojava ne moramo složiti, jer čini se da neke njegove ocjene zahtijevaju dalja istraživanja i širu naučnu elaboraciju i argumentaciju — otkriva genezu i nekih savremenih negativnih političkih pojava, prije svega nacionalističkih, bilo da su usko nacionalno crnogorski ili velikosrpski obojene. Sa tog stanovišta čitanje toga istorijskog štiva biće od višestrukog značaja i koristi ne samo stručnjacima, istoričarima, nego i širem kulturnom odnosno političkom krugu javnih radnika.

Treći dio knjige, *Pad* (261—383), posvećen je analizi političkog djelovanja Crnogorske stranke u godinama uoči šestojanuarske diktature 1929. godine. Autor se pedantno upustio u analizu političke ofanzive monarhističkog režima protiv crnogorskih federalista, zatim u objašnjenje njihovog odstupanja od osnovnih programskih načela stranke, i opadanja njihovoga političkog uticaja u Crnoj Gori, što se manifestovalo na parlamentarnim izborima 1927. godine kada su pretrpjeli neuspjeh, rada na formiranju Seljačko-demokratske koalicije i pokušaja da Crnogorska stranka povрати politički ugled vraćanjem početnim federalističkim koncepcijama. Analizu u ovom dijelu knjige autor je završio objašnjavanjem složenih društvenih, političkih i klasnih suprotnosti, odnosno sagledavanjem državne krize koja je ubrzala prelazak na vojno-monarhističku diktaturu 6. januara 1929. godine. Zavođenjem diktature i ozakonjenjem apsolutističke centralističke vladavine u Jugoslaviji, kada je ukinut Vidovdanski ustav, raspuštena Narodna skupština i zabranjene sve političke stranke, učinjen je kraj legalnoj političkoj aktivnosti Crnogorske stranke, aktivnosti koju je, inače, karakterisala nedosljednost u politici, kolebljivost i sporazumaštvo njenih vođa, i sa protivnicima jugoslovenskih vlada, i sa tim istim vladama, samo da bi sebi obezbijedili što bolje položaje u upravi zemlje.

Istraživanja federalističkog pokreta Vujović je završio sa 1929. godinom, koja čini jedan od međaša u periodizaciji međuratne političke istorije Jugoslavije. Tada je prestala aktivnost svih građanskih stranaka u zemlji, pa i Crnogorske stranke. Ona je političku djelatnost obnovila poslije stupanja na snagu oktroisanog ustava (1931), kada su i druge građanske stranke dobile pravo javnog djelovanja. Zapravo, s 1929. godinom završilo se najvažnije razdoblje u djelovanju crnogorskih federalista. Autor knjige je to razdoblje zaista znalački obradio i pružio javnosti fresku političkih zbivanja na crnogorskom, pa i jugoslovenskom prostoru.

Međutim, crnogorskoj istorijskoj nauci ostaje obaveza da istraži i naučno objasni i posljednju deceniju života i rada crnogorskog federalističkog pokreta, odnosno Crnogorske stranke do aprilskog rata 1941. godine. Nastavak već započetog naučnog posla utoliko je potrebniji što se zna da je vođstvo stranke gotovo u

cijelosti poslušno prihvatilo fašističku okupaciju Crne Gore i odmah ponudilo okupacionim italijanskim snagama svoju svestranu saradnju. Taj fenomen, da je stranka nastala na federalističkim koncepcijama a završila kao krajnje desničarska i separatistička, u otvorenoj izdaji (bar kad je riječ o njenom vodstvu), upozorava da njezin federalistički program nije imao dublje korijene u crnogorskom narodu i da je u osnovi bio malograđanskog i uskonacionalnog, odnosno nacionalističkog obilježja. Vujović je na taj njen neslavni završetak takođe ukazao, istina, u napomenama, navodeći kako su najistaknutiji federalisti, vođa Crnogorske stranke pozdravili ulazak italijanskog okupatora u Crnu Goru kao »oslobodilački čin«.

Iako je Vujović završio najvažniji dio posla, ipak, tek kada bude istražen i analiziran i period od 1929. do 1941. godine, moći će se steći potpuna, cjelovita slika o djelatnosti i karakteru Crnogorske stranke i njenom mjestu u političkom životu i Crne Gore i Jugoslavije u međuratnom periodu. I ne samo to. Samo cjelovitom i dubokom analizom političkih, socijalnih, klasnih, nacionalnih, kulturnih, vjerskih i drugih prilika u Jugoslaviji, i Crnoj Gori posebno, moći će se odgovoriti na neka pitanja vezana za razvoj i djelovanje onih građanskih partija koje su se u svojim programima zalagale za federalističko uređenje Jugoslavije u međuratnom periodu, a kada je došlo do spoljne agresije i do rata, koji se brzo završio vojnim slomom zemlje u aprilu 1941. godine, među prvima su se priklonile okupatorskom režimu i skinule sa svog lica federalističku masku, pokazavši svoje pravo separatističko i nacionalističko lice. Ta pojava zaista zahtijeva potpunije izučavanje i duboke studije koje će se zasnivati na komparativnim analizama svih građanskih političkih partija i struktura u čitavoj zemlji.

Akademik Vujović naučno je trasirao put za takav istraživački poduhvat. Na drugim je istoričarima, a prije svega na naučnim ustanovama, da nastave istraživanja i naučnu obradu i one druge decenije djelovanja crnogorskih federalista da bi se dobila cjelovita i jasna slika njihovog rada, sve do aprilskog rata 1941. godine, pa i za vrijeme okupacije. Dok se naučno ne obradi i taj period ne može se imati kompletna slika o političkom životu i političkim zbivanjima na prostoru Crne Gore do početka NOR i revolucije, bez obzira na to što je Vujović svojim obimnim djelom zaokružio važniji period istorije nastanka i razvoja crnogorskog federalističkog pokreta.

Naučna vrijednost Vujovićeve knjige ne ogleda se samo u tome što obrađuje složeno i dinamično vrijeme u političkom životu Crne Gore i jugoslovenskoga građanskog društva, iako je to naučno veoma važno i bitno, nego i u tome što se u knjizi postavlja i otvara niz drugih pitanja koje treba da riješi istorijska nauka. Po tome je to djelo već steklo zavidno mjesto u crnogorskoj i jugoslovenskoj istoriografiji.

Miomir Dašić